

De slinger

Mauerspechte, werden ze genoemd. In de winter van 1989 stortten honderden van die muurspechten zich op de Berlijnse Muur. Met hamers en beitels gingen ze de imposante barrière van beton en prikkeldraad te lijf. Een jaar later kwam het hele IJzeren Gordijn tussen de Sovjet-Unie en het Westen omlaag. Het was een aangrijpende gebeurtenis. ‘Ik heb er een tweede hart bij gekregen,’ schreef een studente in haar dagboek. ‘Kan bijna geen adem meer halen.’¹ Daarna ging de wereld een periode in waarin de openheid groeide, politieke breuklijnen vervaagden, reisbeperkingen verdwenen en handelsbarrières werden neergehaald. Dit was de tijd van de mondialisering, van steeds hechtere onderlinge banden, van handel en welvaart, van een groei die in het teken stond van de overtuiging dat ook de nog resterende bastions van autocratie plaats zouden maken voor vrijheid.

De opkomende mondialisering leek iedereen kansen te bieden.² Groeilanden, zoals Zuid-Korea, China en Vietnam, kregen toegang tot de technologie, het kapitaal en de consumentenmarkt van rijke samenlevingen, zoals de Verenigde Staten, West-Europa en Japan. Rijke burgers deden hun voordeel met goedkope artikelen, van speelgoed tot mobiele telefoons, terwijl hun landen zich specialiseerden in dienstverlening. Landen in Afrika, Latijns-Amerika en het Midden-Oosten profiteerden van de groeiende vraag naar grondstoffen en van buitenlandse investeringen. Handel werd de motor achter specialisatie, en specialisatie joeg overal de groei nog aan.³ Er waren nog wel gevaren, zeker. Maar iedereen verwachtte dat landen daardoor juist zouden worden aangezet tot samenwerking. Dat gold voor het terrorisme, voor piraten die een bedreiging waren voor de internationale scheepvaart, voor criminelen die

misbruik probeerden te maken van digitale netwerken. En voor pandemieën. Deskundigen hadden het over gemeenschappelijk optreden om digitale veiligheid te borgen, over wereldwijd verhandelde goederen en diensten, die een gemeenschappelijke aanpak gewenst maakten.⁴ Als je een tiener zou vragen wat het grootste probleem was waar de wereld mee zat, zou die naar alle waarschijnlijkheid over vervuiling of klimaatverandering beginnen.

Als er concurrentie was, zou dat een vreedzame strijd om connectiviteit zijn, waarbij de hoofdrol was weggelegd voor multinationals en startups in plaats van overheden en militairen. Containerschepen, niet vliegdekschepen, zouden bepalend zijn voor het lot van grootmachten. Goedkope vliegtickets maakten korte stadsvakanties betaalbaar. Het internetverkeer nam enorm toe. De mondiale economische productie steeg sterk. Extreme armoede werd teruggedrongen. In de pers verschenen verhalen over een renaissance in Afrika.⁵ ‘De komst van China heeft Afrika een betere infrastructuur bezorgd en de maakindustrie daar een stevige impuls gegeven,’ ronkte een tijdschrift. ‘Enthousiast omhelst Afrika de technologie, en daardoor neemt de groei sterk toe.’⁶ India met zijn honderden miljoenen armen zou een glorieuze toekomst tegemoet gaan. De mondialisering zou een gouden tijd inluiden, of in elk geval het einde betekenen van de ijzertijd.

Een gemiste kans

Maar de slinger zwaaide de andere kant op. In 2019 waren er opnieuw protesten in de schaduw van een indrukwekkende muur. Hij werd opgericht langs de duizenden kilometers lange grens tussen de Verenigde Staten en Mexico. Het was een zoveelste mijlpaal in de wereldgeschiedenis, de overgang van een periode van openheid naar een nieuwe periode van fragmentatie. Niet langer had iedereen de mond vol van mondialisering, maar juist van het tegenovergestelde daarvan, over soevereiniteit en autonomie. Het Verenigd Koninkrijk besloot uit de Europese Unie te vertrekken. In de Verenigde Staten ging president Trump tekeer tegen kosmopolitisme. De vier jaar die hij aan de macht was, waren een turbulente periode: hij kreeg twee impeachmentprocedures aan zijn broek, voerde een onbeschaamd nationalistisch beleid, deed veel te weinig aan de ver-

woestende coronapandemie en trad keer op keer onbehouden op. Toch had het maar een haar gescheeld of hij was in november 2020 herkozen, en veel Amerikanen bleven hem steunen. Het Westen, hart van de wereldorde, voorvechter van de liberale waarden, was op drift geraakt. Nooit was de fragmentatie zo groot geweest.

Overal waren nationalisme en autoritaire regeringsvormen in het offensief. In het democratische India wakkerden hindoe-nationalistische politici het ressentiment aan tegen een minderheid van 200 miljoen moslims. In Zuid-Afrika maakte de nalatenschap van vrijheidsstrijder Nelson Mandela plaats voor nationalisme en xenofobie. Strijd om grondgebied werd steeds vaker onbelangrijk gevonden, maar toch viel Irak Koeweit binnen, botsten India en Pakistan over Kasjmir, annexeerde Rusland de Krim, een strategisch belangrijk schiereiland in de Zwarte Zee, en ging China steeds verder bij zijn pogingen om zich alle zeeën om het land toe te eigenen. Ook andere territoriale conflicten bleven spanningen opleveren. De wereld bewoog zich van de ene muur naar de andere.

In 2020 werd deze ontwikkeling nog versneld door de Covid-19 pandemie. De Wereldgezondheidsorganisatie werd een slagveld tussen China en de Verenigde Staten, tot Washington zijn lidmaatschap opzegde. Die nationalistische houding bleek ook uit het feit dat Duitsland de export van medische apparatuur vertraagde. De grootmachten sloegen de handen niet ineen, maar begonnen juist een propagandaoorlog. De steeds zwakkere positie van landen als Italië en het Verenigd Koninkrijk bleek uit hun catastrofale aanpak van de ramp. In de Verenigde Staten protesteerden rechtse militias tegen maatregelen van de centrale overheid om het virus een halt toe te roepen. 'Tirannen krijgen de strop,' schreeuwden demonstranten voor het Senaatsgebouw van de staat Michigan. Corona was niet de oorzaak van de neergang van het politieke bestel. Dat bestel was er ook voor corona al beroerd aan toe. In de Verenigde Staten zwoeren meer dan honderd gewapende groepen dat ze de strijdbijl zouden opnemen om te voorkomen dat een Democraat terug zou keren in het Witte Huis en daar de gelegenheid zou krijgen om, zoals ze zeiden, het communisme een kans te geven en een poging te doen om het wapenbezit aan banden te leggen. Door de nederlaag die Trump bij de verkiezingen leed, werd het trumpisme er juist feller op.

De terugkeer van muren en nationalisme valt niet te verklaren aan de

hand van afzonderlijke gebeurtenissen zoals het aantreden van Trump, het vertrek van het Verenigd Koninkrijk uit de Europese Unie of de coronapandemie. In de volgende hoofdstukken zal een diepgaander soort fragmentatie worden belicht. Voor het ogenblik kunnen we volstaan met de vaststelling dat in de jaren negentig de economische mondialisering én de democratisering sterk in opkomst waren. In het decennium daarna, tussen 2000 en 2009, groeide de economische mondialisering nog door, maar kwam de democratisering tot stilstand. Tussen 2010 en 2020 stagneerde de economische groei en kreeg de democratie klappen. Tegelijkertijd namen de militaire uitgaven toe, tot ze de records uit de Koude Oorlog overtroffen. Er kwamen ook steeds meer gewapende conflicten.

Wat is er gebeurd? Hoe is het verloren gegaan, dat sprankje hoop dat brute machtspolitiek plaats zou kunnen maken voor een heilzame wereldorde? Hoe was het mogelijk dat juist uit een tijd van mondialisering zoveel nationalisme voortkwam? Die vraag is het uitgangspunt van dit boek. Het opvallendste aan de periode van mondialisering, dus de grofweg dertig jaar tussen 1989 en 2020, is dat we een kans hebben gemist. In die periode was wel sprake van sterke groei, maar die was niet genoeg om het dode gewicht van machtspolitiek en eigenbelang te overwinnen.

Een van de redenen daarvoor was dat het Westen wel enorme macht had, maar vaak wijsheid ontbeerde: de wijsheid om maatschappelijke cohesie in stand te houden, de wijsheid om de rijkdom uit het verleden te gebruiken voor het opbouwen van een aantrekkelijke economische toekomst en de wijsheid om op mondiaal gebied macht prudent in te zetten. Het was alsof westerse samenlevingen, na een moeizame tocht omhoog, een tocht die in het teken had gestaan van hard werken en offering, de zegeningen van hun triomf vanzelfsprekend waren gaan vinden. Verder had het Westen ook geen ideeën over hoe het nu verder moest, over wat de volgende fase in de ontwikkeling zou moeten zijn. Een voormalige Zuid-Koreaanse minister zei een keer tegen me: 'Ik zie de wereld als een berg. Landen als het mijne en China werken zich omhoog. Maar als we bijna boven zijn, zien we dat jullie aan het picknicken zijn, dat jullie je rijkdom aan het opeten zijn en geen zin meer hebben om door te klimmen naar nieuwe hoogten. Maar jullie zijn wel boos dat er anderen in de buurt komen. Jullie geven je leidende rol op en nemen het anderen kwalijk dat ze ambitieus zijn.'⁷ De drie decennia relatieve

vrede in het Westen waren uitgedraaid op een gemiste kans, een politieke en diplomatieke crisis, die ook tot op zekere hoogte de beschaving bedreigde.

Zoals zo vaak in de geschiedenis zijn juist in een tijd van welvaart de eerste tekenen van de neergang aan te wijzen. ‘Mensen wier welvaart achteruitgaat, kunnen zich niet gemakkelijk losmaken van de vooroordelen die rijkdom steevast aankleven.’⁸ Enerzijds lukte het het Westen niet om de historische bronnen van zijn welvaart veilig te stellen en nieuwe bronnen te ontwikkelen, anderzijds waren anderen afgunstig op die welvaart en zetten ze op geslepen wijze politieke middelen in om profijt te trekken van de westerse kortzichtigheid. Een groot deel van de problemen waarmee het Westen nu te maken heeft, valt te verklaren uit het feit dat dat Westen zich juist toen het er in de mondiale politiek om spande zelfgenoegzaam in zijn welvaart heeft gewenteld en geen oog had voor de groeiende problemen. Toen de veranderde mondiale constellatie uiteindelijk tot het Westen doordrong, reageerde dat sterk nationalistisch, wat de problemen nog verergerde. Nationalistische maatregelen moesten de schijn ophouden van een krachtdadige aanpak, maar bevatten niets wat die kracht daadwerkelijk terugbracht. Burgers werden niet opgeroepen om hun verantwoordelijkheid te nemen. Die verantwoordelijkheid werd juist op anderen afgeschoven. De westerse democratie werd een broeihaard van demagogie.

Betwiste harmonie

Er is niet één enkele, allesomvattende verklaring voor dat opkomende nationalisme en die beroering. Die zijn niet alleen te wijten aan de machtsverschuiving van het Westen naar China, waardoor nieuwe onzekerheid is ontstaan, en evenmin aan het falen van het kapitalisme of aan het onvermogen om gemeenschappelijke problemen als de klimaatverandering aan te pakken. Als zo'n simpele verklaring er wel geweest was, zou dit boek een stuk eenduidiger zijn geworden en had het probleem in één pakkende zin kunnen worden samengevat. Maar zou dat ons veel wijzer hebben gemaakt? Als je verschuivingen in de wereldpolitiek wilt duiden moet je naar een heel complex aan factoren kijken. Sterker nog, een van de factoren die bijdragen aan instabiliteit is dat de politiek niet

om kan gaan met complexiteit en het dus zoekt in zwart en wit. Dit boek gaat over de verbanden tussen uiteenlopende trends. Maar laten we meteen aan het begin proberen om een aantal bakens uit te zetten en een aantal thema's te benoemen die in de hoofdstukken hierna steeds weer terugkomen.

Het eerste thema krijgt de titel 'Betwiste harmonie' mee. We moeten de nodige omzichtigheid betrachten over de periode tussen 1989 en 2020. Want was dat wel een gouden tijd? Voor sommigen wel, maar voor anderen was het een tijd vol problemen. Landen in de Derde Wereld zagen machteloos toe hoe dankzij de mondialisering consumenten in Noord-Amerika en Europa konden profiteren van hun natuurlijke hulpbronnen en goedkope arbeid. Wat de dominante landen rechtvaardig noemden, werd door anderen als misbruik beschouwd. De een vond het harmonie, de ander zag alleen hiërarchie. Veel landen waren ontevreden, wilden een andere wereldorde, hun achterstand inhalen, aan kracht winnen en minder afhankelijk worden van het Westen. Ook in rijke landen nam de ontevredenheid toe. Na de eeuwwisseling zagen veel burgers in Europa en de Verenigde Staten hun koopkracht afkalven, terwijl de welvaart van de allerrijkste bovenlaag bleef groeien. In de Verenigde Staten groeide de ontevredenheid over de staat waarin het land verkeerde. In het Westen, maar ook elders, was de frustratie over dat kosmopolitisme al jaren aanwezig.

De duidelijkste oorzaak van de wereldwijde conflicten waarin we zijn terechtgekomen is een diepgaande machtsverschuiving. Dat is het tweede thema. Macht is het vermogen om anderen dingen te laten doen die ze anders niet zouden hebben gedaan. Macht draait om het beschikken over het economische, politieke, militaire en morele gewicht om het gedrag van anderen te beïnvloeden. Na het ineensinken van de Sovjet-Unie is het Westen de dominante wereldmacht geworden. Een tijdlang heeft het de regels kunnen dicteren. Sommige landen wilden deel uitmaken van deze invloedssfeer, lid worden van de Europese Unie, zich aansluiten bij de NAVO en deelnemen aan de internationale organisaties waarin het Westen het voor het zeggen had. Langzaam maar zeker werd die positie uitgehold. In extern opzicht bracht dat andere mogelijkheden ertoe om de strijd aan te binden met de westerse belangen en gingen kleinere landen het Westen uitspelen tegen andere partners, met als gevolg defensieve reacties in westerse hoofdsteden. Intern viel het verlies aan poli-

tieke macht samen met maatschappelijke onrust en een sterke teruggang in legitimiteit van het politieke middenveld.

Een derde thema is de decadentieval. In zekere zin kun je zeggen dat de opkomst van China en de onzekerheid die daarvan het gevolg is conflicten onvermijdelijk hebben gemaakt. Maar als je alleen oog hebt voor de opkomst van China misken je de rol die de verzwakking van het Westen heeft gespeeld. Zwakte en onmatigheid zijn een even grote bron van spanningen als groei en ambitie. In plaats van de welvaart in het eigen land te houden door het opzetten van een steeds geavanceerdere en duurzamere industrie hebben grote westerse markten onverantwoorde bedragen uitgegeven aan geïmporteerde grondstoffen en consumentenartikelen. Daardoor liepen schulden snel op en werden concurrenten rijk gemaakt. Consumentisme en speculatie namen een hoge vlucht, ten koste van burgerzin en ondernemingslust. Welvaart sloeg door naar ongeremdheid. Rijkdom werd verspild en de vrije geest raakte meer dan ooit in de ban van het materialisme. De machtsverhoudingen verschoven, nadat er eerst het een en ander was gaan schuiven op 'zachte' gebieden als ethiek, het verlichte gedachtegoed, waardigheid en beschaving. De betrokkenheid van burgers bij hun land, hét fundament waarop de moderne staat rust, brokkelde af. Het communisme was een excès: ongeremde overheidsmacht. Dat maakte plaats voor een ander excès: roekeloos consumentisme.

Een vierde belangrijke conclusie is dat autoritaire regimes uitgerend door het Westen sterk hebben kunnen worden. Juist China heeft het meeste geprofiteerd van het westerse consumentisme. Het handelsoverschot met het Westen nam toe tot honderden miljarden dollars per jaar. En door het Chinese staatskapitalisme kon dat handelsoverschot worden ingezet voor strategische doeleinden. De centrale bank potte buitenlandse valuta op en gebruikte die voor het aankopen van technologie, havens en wat dies meer zij. Daardoor werd de invloed van het Westen ondermijnd met het geld dat China aan dat Westen had verdiend. Het consumentisme maakte ook de invoer van enorme hoeveelheden fossiele brandstoffen noodzakelijk. Vooral Europa was sterk afhankelijk van buitenlands aardgas. Dat gaf het autoritaire bewind van Poetin een flinke steun in de rug en hiep hem bij zijn pogingen om de invloed van het Westen tegen te gaan. Dankzij de invoer van olie en gas uit de Golfregio konden ook de autoritaire landen daar hun macht behouden en blijven

doorgaan met het exporteren van een radicale variant van de islam, ondanks herhaaldelijke verzoeken vanuit Washington en Europese hoofdsteden om daarmee op te houden.

Een vijfde thema is hoogmoed, oftewel een teveel aan zelfvertrouwen. Blind geloof in militaire technologie heeft geleid tot militair ingrijpen in andere landen, vaak door de inzet van drones. De aanname daarbij was dat landen gehoorzaamheid kon worden bijgebracht met bommen, dat geweld kon worden teruggedrongen met raketten, dat democratie kon worden opgelegd door middel van een disfunctionele mix van geweld en humanitaire hulp. Enorme bedragen werden uitgegeven aan militair ingrijpen in Irak en Afghanistan. Toen in het Westen eindelijk het besef begon door te dringen dat langdurige fysieke aanwezigheid en weloverwogen betrokkenheid nodig waren, verdween de belangstelling helemaal. Ook de kijk op internationale samenwerking werd door hoogmoed bepaald. Het Westen verwachtte van andere betrokkenen dat die zich verantwoordelijk zouden gedragen, zich naar de regels zouden voegen en een liberaal beleid zouden gaan voeren. Maar voor landen als China, Rusland en Saoedi-Arabië was samenwerking niet meer dan een middel om een doel te bereiken. En dat doel was steeds meer macht. Hetzelfde gold voor de politieke elite in kleinere Derde Wereldlanden. Een tijdje bewezen die machthebbers lippendienst aan westerse waarden. Maar ze voelden diepe weerzin over het met twee maten meten van het Westen en keerden dat zo snel mogelijk de rug toe.

Een zesde stroming is wat ik 'de school van de agressie' noem. Enerzijds voelde het Westen zich verraden, anderzijds vonden anderen dat het Westen hen lang genoeg had gekoeioneerd en betutteld. Drie decennia relatieve vrede hadden niet gezorgd voor een rechtschapen route, waarbij handel kon plaatsvinden op voorwaarde van meer politieke samenwerking en versterking van internationale organisaties, burgers zou worden bijgebracht dat het nuttiger was om zichzelf te zien als onderdeel van een wereldwijde gemeenschap en niet alleen naar het nationale belang te kijken, en uiteindelijk daardoor de genetische structuur van de internationale politiek een heel ander aanzien zou krijgen. Landen kwamen er inderdaad achter dat het vaak makkelijker was om dankzij openheid welvarender te worden. Maar tegelijkertijd werd die positieve leerschool weer verdrongen door een negatieve leerschool. Gewapende interventies maakten hun duidelijk dat de zwakken nog steeds onder-

worpen zijn aan de sterken, dat economische afhankelijkheid zelfzuchtig wordt uitgebuit en dat goede bedoelingen nooit vanzelfsprekend zijn. Waar het op neerkwam, ondervonden de zwakkere partijen, was soevereiniteit en macht. Deze school van agressie, deze negatieve socialisatie, heeft veel meer zijn stempel gedrukt op de wereldpolitiek dan de school van de vrede.

Een zevende dimensie is de veranderende aard van macht. Niet alleen de verdeling van de macht heeft een ander gezicht gekregen, maar ook de aard van de macht is veranderd. Kijk maar naar de economie. Economen betoogden dat als de economische taart maar groot genoeg werd, iedereen daar voordeel van zou hebben. Maar daardoor werd er wel steeds meer lucht in de taart gepompt en had de samenleving een steeds grotere punt nodig om zich voldaan te voelen. Door automatisering en digitalisering kon er met minder mensen meer worden geproduceerd. Die productiviteitsstijging was op zich goed. Maar de winst werd voor het overgrote deel opgestreken door de mensen die het kapitaal in handen hadden. En terwijl de verwachting was dat die productiviteitsstijging mensen in staat zou stellen om minder te werken, was het juist zo dat ze in veel landen onder druk werden gezet om juist harder te werken.⁹ Sommige intellectuelen voorspelden dat technologie de menselijke waardigheid zou versterken, maar vaak vonden mensen juist dat ze door die technologie tot robots werden gedegradeerd. Die kloof tussen groei en welbevinden versterkte maatschappelijke spanningen. De mondialisering werd op het schild gehesen omdat daardoor de efficiency werd vergroot, maar de verborgen kosten van vervuiling, de verwoestende gevolgen van financiële speculaties en de maatschappelijke instabiliteit die het gevolg was van deze roofofbouw werden nauwelijks meegewogen. Liberale denkers als Adam Smith hadden ooit van consumenten verwacht dat die rationele beslissingen zouden nemen, op basis van hun eigen welzijn, alleen maakten de lange productieketens van nu dat onmogelijk. Daardoor werd de mondialisering een soort rookgordijn in plaats van dat daardoor het verlichte eigenbelang dat Smith en anderen voor ogen had gestaan werd gefaciliteerd. Ook werd de kloof steeds breder tussen enerzijds het vermogen van wetenschappers om problemen zoals de achteruitgang van het milieu op te lossen en anderzijds de mate waarin die oplossingen daadwerkelijk werden geïmplementeerd. En dus werd, ondanks alle technologische mogelijkheden, de vervuiling erger,

raakten kostbare natuurlijke hulpbronnen op kwetsbare locaties uitgeput en leden honderden miljoenen mensen nog steeds honger. In zekere zin was het een goede tijd, maar ideaal was hij zeker niet, en voor velen was het gewoon nog steeds een slechte tijd.

Een laatste thema is dat kennisverwerving aan grenzen is gebonden. Een van de interessantste aspecten van de jaren na de Koude Oorlog is dat veel problemen al in een vroeg stadium zijn onderkend, dat ze door deskundigen in allerlei publicaties zijn genoemd, en dat overheden beloofden daar iets mee te doen, maar dat er vaak traag of helemaal niet werd gereageerd. Er was ongekend veel informatie aanwezig over problemen, maar er werd te weinig aan gedaan, of er werd halfslachtig naar een oplossing gezocht.¹⁰ Zo is het gegaan met rapporten over maatschappelijk verval in het Westen, over gebrek aan aandacht voor onderwijs, over de geringe mate van maatschappelijke betrokkenheid van mensen en over de destabiliserende gevolgen van ongelijkheid. Zo is het ook gegaan met studies naar de gevaren van excessief speculeren en over het wegvallen van investeringen in belangrijke infrastructuur. Zo is het ook gegaan met de implicaties van ons buitenlandse beleid: het Westen heeft eerst dictators rijk gemaakt en kwam er daarna achter dat hun weerstand tegen westerse waarden er alleen maar sterker op was geworden. We weten al geruime tijd dat de opwarming van de aarde zorgt voor onzekerheid en dat het vervuilende consumentisme even schadelijk is voor het milieu als op langere termijn voor de westerse economieën. Er was dus kennis aanwezig, maar onze samenleving wilde niet echt dat die kennis invloed had op beslissingen. Er was licht, maar onze samenleving leek daar bij voorkeur onkundig van te willen blijven. Uiteindelijk bleef dus veel in schaduwen gehuld.

Is het excessief om in één boek acht thema's te behandelen? Er zijn meelezers geweest die me hebben aangeraden om mijn aandachtsgebieden te beperken. Ik heb er welbewust voor gekozen om dat niet te doen. Ja, daardoor wordt de tekst wat complexer. Maar juist door de steeds sterker wordende politieke polarisatie, de problemen die we hebben met complexe situaties, en het gegeven dat het lastig is om inzicht te krijgen in problemen en hoe die ontstaan zonder daar meteen anderen de schuld van te geven is het van wezenlijk belang dat studenten, invloedrijke figuren en politici beseffen dat dingen niet altijd zwart of wit zijn. De wereld is een overweldigend oord. Niets is onmiddellijk duidelijk. Het

doel dient te zijn om helderheid te verschaffen zonder de complexiteit uit het oog te verliezen.

Grijze zone

Dit boek is een kroniek van de recente wereldpolitiek. Het is vooral geschreven om mijn studenten te prikkelen. Zo'n project brengt altijd een vraag met zich mee: wat zijn de belangrijke dingen waarover ze moeten nadenken? Wat moeten de diplomaten, journalisten, ondernemers, activisten en politici van morgen begrijpen over wereldpolitiek? Wat is wereldpolitiek eigenlijk? Gebeurtenissen, zeggen sommigen, grote gebeurtenissen die de krant halen en invloed hebben op hoe onze wereld eruitziet. Grote oorlogen dus en belangrijk diplomatiek overleg. Dit boek gaat zeker ook over beslissende gebeurtenissen zoals de val van de Sovjet-Unie, de aanslagen van 11 september 2001 enzovoort. Maar zoals hierboven al gezegd zijn heel geleidelijke veranderingen minstens even belangrijk. Economische veranderingen, om maar een voorbeeld te noemen, waardoor het evenwicht tussen landen verandert, veranderingen in consumentengedrag, waardoor een economie een heel andere structuur kan krijgen, en ook de productiviteit van een land en de verdeling van financiële middelen. Daarom wil dit boek de lezer niet alleen op de hoogte brengen van mijlpalen uit de recente wereldpolitiek, maar haar of hem ook het een en ander duidelijk maken over het traject tussen die mijlpalen.

Een geschiedenis van de wereldpolitiek kan niet alleen maar over externe politiek gaan. Sommige theoretici willen een scherpe scheidslijn aanbrengen tussen externe en interne politiek. Van Kenneth Waltz, een invloedrijk denker over internationale betrekkingen, is de uitspraak dat het gedrag van landen niet wordt gestuurd door de binnenlandse politiek, maar door het mondiale systeem.¹¹ Hoe de cultuur, het waardenpatroon of de grondwet van een land er ook uitziet, betoogt hij, dat land wordt door het gedrag van anderen gedwongen om zijn belangen te verdedigen. Dat argument lijkt op wat ik in dit boek de school van de strijd noem. Een voorbeeld: Rusland had er in de jaren negentig belang bij om zijn vijandige houding ten opzichte van het Westen te laten varen, ten faveure van inschikkelijkheid en integratie. Maar door westerse achter-

docht en gebrek aan belangstelling, in combinatie met latent nationalisme, werd het weer in de agressiemodus gedwongen. Met China is het net zo gegaan. Maar je moet de wereld juist niet zien als een machine die uitsluitend onderworpen is aan mechanische wetten. Je ontkomt er niet aan om ook te kijken naar de interne dynamiek, want mede aan de hand daarvan begrijp je waarom sommige landen sterker en andere zwakker worden, wat hun reactie op problemen van buitenaf bepaalt, een en ander in het licht van hun instituties, waarden, openbare verwachtingen en dergelijke. Zo krijg je een genuanceerder beeld en wordt duidelijk waarom de ogenschijnlijk voorspelbare redeneertrant van bepaalde denkers niet altijd tot een voorspelbaar resultaat leidt.

Wie de wereldpolitiek bestudeert, moet een plaatsje inruimen voor actoren die geen deel uitmaken van een overheid: steden, bedrijven, ngo's en oppositiebewegingen. Staten zijn nog steeds immens machtige actoren, maar het is van wezenlijk belang om inzicht te krijgen in de interactie tussen die staten en grote bedrijven en internationale organisaties. Zo gaan we in de volgende hoofdstukken na hoe westerse multinationals zich hebben losgemaakt van hun thuismarkt, hoe ze nog steeds politici zover weten te krijgen dat die hun economische beleid bijstellen en hoe dat heeft bijgedragen aan het verschuiven van het krachtenveld tussen landen. Maar we kijken ook naar de manier waarop landen als China en Rusland hebben vastgehouden aan staatskapitalisme. Deze landen hebben grote bedrijven uit eigen land gedwongen om het nationale belang te dienen en westerse investeerders onder zware druk gezet om dat ook te doen. Zo komt het dat dezelfde bedrijven die in het ene land de overheid beïnvloeden in een ander land worden beïnvloed door de overheid.

Dat verklaart meteen waarom deskundigen zich nog steeds niet hebben kunnen losmaken uit een onproductief debat over wie door wie wordt beïnvloed.¹² Die beïnvloeding werkt namelijk twee kanten op. In het ene land heerst welvaart. Daardoor is er weinig aandacht voor economische veiligheid en laat dat land zich beïnvloeden door een multinational. Het andere land is kwetsbaar. Daarom heeft het hoge prioriteit gegeven aan economische veiligheid en zorgt het dus dat het nog steeds invloed heeft op de multinational. Dezelfde ambivalentie zien we bij internationale organisaties als de Verenigde Naties, de Wereldhandelsorganisatie (World Trade Organisation; WTO) en de Wereldgezondheidsorganisatie (World Health Organisation; WHO).¹³ Die hebben een

zekere mate van autonomie ten opzichte van staten, en soms beschouwen staten multilaterale samenwerking als een bruikbare manier om hun legitimiteit in de wereld kracht bij te zetten, maar dit soort organisaties kwijnt weg als machtige staten niet meer in staat zijn om via hen tot wederzijds gunstige compromissen te komen. De multilaterale aanpak blijft machtspolitiek, maar met andere middelen.

Toen Rusland de Krim in handen wist te krijgen en een oorlog begon in het oosten van Oekraïne, onderstreepten kranten en militairen opeens het belang van ‘grijze zone-conflicten’ en hybride oorlogen.¹⁴ Bij beide concepten is de aanname dat het bij een conflict tussen twee staten net niet tot een echte oorlog komt. Een Amerikaanse generaal verwoordde het zo: ‘Een echte oorlog kunnen we nog steeds winnen, maar alles wat net geen oorlog is, vinden we lastig.’¹⁵ In dit boek zal duidelijk worden gemaakt dat de wereldpolitiek altijd een grijze zone is. Het verschil tussen militaire en burgerlijke actoren is zelden duidelijk. China heeft vrachtschepen gebouwd die sterk genoeg zijn om tanks te vervoeren en heeft kleine vissersboten ingezet om territoriale aanspraken kracht bij te zetten. Er zijn ook veel voorbeelden van staten die voor een guerrilla-aanpak kiezen. Iran geeft in het hele Midden-Oosten steun aan bevriende bewegingen en laat die raketten afschieten op tegenstanders. Rusland heeft Afghaanse strijders betaald om Amerikaanse militairen dood te schieten. China heeft buitenlandse bedrijven gedwongen om technologische kennis af te staan, een hoogst effectieve manier om het machts-evenwicht te veranderen en militair sterker te worden. ‘Hybride’ en ‘grijs’ zijn intrinsieke onderdelen van de mondiale politiek. Maar door snelle technologische ontwikkelingen namen de mogelijkheden voor informatie-oorlogvoering enorm toe.

Hybride oorlogvoering kan de vorm aannemen van een informatie-oorlog.¹⁶ Een duidelijk voorbeeld hiervan is de Russische inmenging in de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2016. Moskou heeft sociale media gebruikt om nepnieuws te verspreiden en een van de twee kandidaten te steunen. Maar vaak verloopt zo’n informatieoorlog subtieler. Autoritaire regimes in de Golfstaten voeren een permanente campagne met als doel om door het Westen als betrouwbare partners beschouwd te worden. Bij internationale bijeenkomsten, zoals het World Economic Forum, nemen ze soepel deel aan gesprekken met westerse gedelegeerden. Ze sponsoren sportclubs, en daardoor zijn ‘Emirates’ en ‘Qatar Air-

lines' algemeen bekende merknamen geworden. China voerde naar buiten toe in eerste instantie een beleid dat subtiel moest laten zien dat het land alleen vreedzame bedoelingen had, en propageerde een moderne variant van het romantische ideaal van de oude zijderoute. Tijdens de coronapandemie probeerde het zich te profileren als de redder van andere landen.

Je zou de strijd om hart en geest kunnen bestuderen door te kijken naar de agressor. Wat is die van plan en over welke middelen beschikt hij? Minstens even belangrijk is het om helder te krijgen waarom westerse samenlevingen zo gevoelig zijn voor desinformatie en propaganda. In het Westen werd wel veel aan vlagvertoon gedaan, maar er waren niet veel waarachtige pogingen om burgers te doordringen van de gevaren van autoritair optreden en kennis bij te brengen over dictaturen uit het verleden en de offers die waren gebracht in de strijd daartegen. Dus terwijl de strijdkrachten meer geld kregen om zich in de informatieoorlog teweer te stellen en er overheidsinstellingen op poten werden gezet om de strijd aan te binden met nepnieuws, bleven de westerse samenlevingen zachtaardig en relaxed. Een informatieoorlog is moeilijk te winnen als burgers niet veel waarde hechten aan de waarheid.

Hoe staat dit boek dan tegenover andere al dan niet echt 'nieuwe' aspecten van de mondiale politiek? Heeft de mondialisering die mondiale politiek niet een heel ander aanzien gegeven door burgers bewuster te maken van zaken als klimaatverandering, milieu, cyberveiligheid en migratie? Nadenken over de internationale politiek is, net als nadenken in het algemeen, een fluïde proces. Als de wereld evolueert, evolueren theorieën mee. Maar je moet oppassen voor je een thema 'nieuw' noemt. Dat het milieu invloed heeft op de politieke stabiliteit viel al in de oudheid koningen en filosofen op. Cyberveiligheid is uiteraard wel een nieuw fenomeen. Maar strijd op informatiegebied, of die nu gevoerd wordt door middel van koeriers of via de telegraaf, is van alle tijden. Ook migratie houdt bestuurders en denkers al vele eeuwen bezig, en de reacties variëren van openheid tot minachting voor de 'barbaren'. De vorm verandert, maar de zaken waarom het gaat zijn niet honderd procent nieuw. Veranderingen in het milieu, migratie en technologie hebben in het verleden samenlevingen vele malen tot grote bloei gebracht of juist schade berokkend. Dat houdt niet in dat we nu af moeten doen aan hun belang, maar wel dat we niet op jacht moeten gaan naar hypes. Er zijn

wel degelijk krachten die een blijvende invloed hebben op de politiek, waaronder de wens van de meeste mannen en vrouwen om zich te vestigen op een plek waar het leven prettig is, en die plek te verdedigen tegen anderen. De een ziet dat positief – je omringen met gelijkgestemden – de ander noemt het provincialisme. Slechts een minderheid van de wereldbevolking heeft een kosmopolitische instelling, en dat versterkt centrifugale krachten.

Lezers hoeven geen simpele oplossingen te verwachten. Dit werk legt fouten bloot van eerdere politieke leiders, maar benadrukt ook dat burgers maar al te makkelijk de politieke macht hebben afgestaan aan een groep beroepspolitici. Nu is het burgerschap teruggebracht tot één keer per vier jaar je stem uitbrengen en daartussen kankeren op de politici die je gekozen hebt. Soms roepen intellectuelen op tot participerende democratie, maar is de burger daar wel echt klaar voor en bereid toe? Dit boek stelt vast dat er een verlamme kloof bestaat tussen arm en rijk, en is niet blind voor de excessen van het kapitalisme, maar benadrukt dat veel mensen die geen deel uitmaken van de rijke bovenlaag hetzelfde winstbejag vertonen als die bovenlaag, alleen op een meer bescheiden schaal. Mensen met een laag inkomen zijn verontwaardigd over de ongelijkheid tussen de klassen, maar handelen daar niet naar.¹⁷ In plaats van kleine ondernemers te steunen maken ze grote bedrijven nog sterker. Henk en Ingrid doen maar te graag hun voordeel met uitbuiting en misstanden, want die blijven doorgaans onzichtbaar, en met de mondialisering, want die is allesbehalve transparant. Daarin verschillen ze niet van een speculant met een dik pak aandelen. Ik wil wedden dat als we iedereen een basisinkomen geven, zoals wel is voorgesteld, ze dat nog steeds naar dezelfde multinationals brengen en naar dezelfde steenrijke voetballers zullen blijven kijken. Als je alleen bereid bent tot een ethische afweging aan de inkomstenkant en niet aan de uitgavenkant, kun je dan verwachten dat de economie beter wordt? Kijk ook eens naar de kritiek op China. De lezer komt verderop meer te weten over het geslepen beleid van dat land. Maar is het redelijk om de schuld van de economische problemen in het Westen bij China te leggen? Verderop zal ik betogen dat Beijing een heel eigen beleid heeft gevoerd, waarbij het accent lag op industrialisering, terwijl westerse overheden zich vooral richtten op consumptie.

Verwacht ook niet dat dit boek profetisch zal zijn. Het stipt aan dat de

vaart eruit is bij het Westen, dat het Westen is verzwakt, maar voorspelt niet dat dat Westen ineen zal storten. Ja, de democratie is er slecht aan toe. Daar is een eindeloze stroom waarschuwingen aan voorafgegaan. In 1974 kwam de Duitse kanselier Willy Brandt met een befaamde uitspraak: 'West-Europa heeft nog maar twintig tot dertig jaar democratie te gaan. Daarna zal het, zonder motor of roer, wegzinken in de ons omringende zee van dictaturen.'¹⁸ Je kunt je niet onttrekken aan het gevoel dat het Westen zich politiek gezien op een hellend vlak bevindt en dat het *rota fortunae* onverbiddeijk richting misère en onzekerheid draait. Als je om je heen kijkt, moet je toegeven dat in parlementen een waardig debat vaak ver te zoeken is, dat multinationals enorm veel invloed hebben en dat de politiek het maar al te vaak over steriele economische thema's heeft in plaats van over wezenlijker zaken als identiteit en trots, die veel bepalender zijn voor een land.¹⁹ Toch blijkt in veel landen de democratie veerkrachtig en hebben over de hele wereld activisten hun leven veil voor politieke vrijheid. Ondanks hun ogenschijnlijke dynamiek blijven autoritaire landen kwetsbaar en ontberen ze vaak de vrijheid die van wezenlijk belang is voor vernieuwing.²⁰ In deze fase kan ik dus nog niet beoordelen of de westerse democratie ten dode is opgeschreven, of de westerse wereld zal worden overschaduwed door autoritair geregeerde landen, zoals Brandt stelde. Dertig jaar is een rimpeling in de tijd, een paar boeken op een lange rij bibliotheekplanken. Eigenlijk vind ik onze tijd niet eens zo uitzonderlijk. Wel anders. De enige conclusie die ik kan trekken is dat het Westen een gouden kans heeft laten liggen om sterker te worden, en latere generaties met grote problemen heeft opgezadeld, dat de verdeeldheid in de wereld is gegroeid en dat andere krachten daar hun voordeel mee kunnen doen.

Wat de lezer dus niet hoeft te verwachten is dat dit boek een lang opiniërend artikel wordt, met één thema waar alles ordelijk omheen gegroepeerd is. In de verschillende hoofdstukken komen allerlei thema's aan bod, en die thema's zijn niet los van elkaar te zien. De opzet is grotendeels chronologisch, waardoor soms dingen meer dan eens aan bod komen. Zo zal de lezer merken dat het westerse onvermogen om een antwoord te vinden op de toenemende instabiliteit in het mondiale Zuiden in meer dan één periode terugkomt. Hij of zij zal ook ontdekken dat er aan het eind van de jaren tachtig al waarschuwende woorden te horen waren over de nadelige invloed van maatschappelijke ongelijkheid op de

veerkracht van westerse samenlevingen, maar dat de politiek daar in de jaren negentig en de twee decennia daarna nog steeds geen antwoord opleek te hebben gevonden.

Dat steeds weer terugkomen van een probleem, met de zorgen die het met zich meebrengt, helpt de lezer om te begrijpen dat er grenzen zijn aan kennisverwerving en geeft hem inzicht in de decadentieval. Vaak beschikten we over wetenschappelijke rapporten waarin de problemen werden aangegeven en was er zelfs al een aanzet voor een oplossing. En toch reageerden we te langzaam. We wisten dat consumentisme en een sterk afgenomen burgerschapszin de westerse samenlevingen kwetsbaar hebben gemaakt in een competitieve wereld. Er werden boeken over geschreven en belangrijke leiders gaven te kennen dat dat hun zorgen baarde, decennium na decennium. Maar een rijke samenleving op een andere koers leggen lijkt een even hopeloze taak als een mammoet-tanker van koers te laten veranderen terwijl het roer niet meer functioneert. Als er herhalingen zitten in dit boek, laat dan duidelijk zijn dat die onze inertie laten zien, keer op keer.

Het boek voert de lezer heen en weer langs uiteenlopende standpunten. Het benadert de wereldpolitiek vanuit het standpunt van het Westen (zeg maar Noord-Amerika en Europa), maar beziet dat Westen ook vanuit het perspectief van andere delen van de wereld. Dat is nodig om inzichtelijk te maken hoe spanningen ontstaan en hoe gemeenschappelijke problemen, zoals financiële instabiliteit, zijn aangepakt, vaak met uiteenlopende belangen op het oog. Het boek wil een analyse zijn van de interne oorzaken van de problemen waarmee het Westen kampt, maar kijkt ook naar het buitenlandbeleid van het Westen, de manier waarop westerse deskundigen de effectiviteit daarvan hebben geëvalueerd en naar niet-westerse commentaren daarop. De lezer krijgt de westerse kijk op veiligheid in de wereld voorgeschoteld, maar ook die van Rusland, China, India en een aantal Afrikaanse landen. Bij dit project is dan ook gebruikgemaakt van velerlei bronnen. Het borduurt voort op eerdere studies, maar neemt ook beleidsnota's en opmerkingen uit persoonlijke gesprekken mee, plus cijfers uit vele databases. Het gaat dus niet zozeer om sensationele onthullingen, maar om het bijeenbrengen van informatie uit vele bronnen, het naast elkaar leggen van standpunten en het met elkaar verbinden van aspecten van de wereldpolitiek die vaak ieder apart worden bekeken. Samenhang zien en verbanden leggen dus.